

Милица М. МИХАЈЛОВИЋ\*  
Филозофски факултет у Нишу

## ЛЕКСИКОЛОГИЈА У НАСТАВНИМ ПЛАНОВИМА И ПРОГРАМИМА И ШКОЛСКИМ УЏБЕНИЦИМА\*\*

*Апстракт:* Радом се даје преглед лексикологије са методичког аспекта, разматра се њен статус и пружа критички осврт на заступљеност и обраду ових садржаја у наставним плановима и програмима, основношколским и средњошколским уџбеницима. Успут се истичу циљеви и задаци обраде наставних садржаја из лексикологије. За бављење овом језичком дисциплином одговоран је велики утицај ове језичке дисциплине на богаћење ученичког речника.

*Кључне речи:* лексикологија, наставни план и програм, српски језик и књижевност, уџбеници.

*Господ даје ријеч, јасника велико је мноштво.  
Библија*

### 1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Амерички романописац Лари Војвуд истакао је погубно дејство медија на језик: „Телевизија је разбила на комаде механику енглеског језика. Визуелне, покретне слике – које спадају у домен телевизије – не могу се обуздати мрежом бираног речника. Оне желе да је раскину. Оне заиста немају ничег заједничког са језиком. *Тако су унакажени језик, грамајика, рејторика*“ (према Ђуркин 2003: 127). Ову констатацију, будући да смо сведоци друштвених прилика које непосредан утицај остварују на наставни процес и учеснике у њему, можемо применити и на српски језик. Речник којим ученици располажу све је оскуднији, а неретко се у наставној пракси сусрећемо са неразумевашем чак и високофреквентних речи.

\* докторанд, milica.m.mmihajlovic@gmail.com

\*\* Овај рад представља део мастер рада *Жаргон младих са јодручја йризренско-йтимочкој дијалектиа и настйава српској језика*, одбрањеног 9. новембра 2016. године на Филозофском факултету у Нишу под менторством проф. др Марине Јањић. Првобитна верзија поглавља мастер рада под насловом *Лексиколојија* надограђена је новом литературом и усклађена са променама *Правилника о јлану настйаве и учења* у основном и средњем образовању.

Истраживања су показала да је лексичко-семантичка способност важна детерминанта језичког развоја и способности учења:

„Развој значења речи почиње рано, али се не завршава у раном периоду. После развоја и стицања јасне предметне појединости, када је она постала већ стабилна, развој значења се наставља и подразумева развој генерализоване и аналитичке функције речи. У свакој фази развоја детета, развија се и значење речи, тако што реч, имајући исту предметну припадност стиче нову структуру, мења и обогаћује систем веза и генерализација“ (Чолић 2013: 449).

Задатак наставе српског језика и језичке културе је да оплемени, обогати и поспешу развој ученичког лексикона. Свакако да у обогаћивању сиромашног ученичког речника потпомаже и други део наставе нашег предмета – настава књижевности, будући да је читање репрезентативних књижевних дела добра потпора за ширење обима лексикона реципијената у наставном процесу.

Језик се, као што знамо, свакодневно мења. Промене захватају све његове нивое, а бројна истраживања су потврдила да је лексички ниво најосетљивији језички план који први подлеже променама. Упркос томе, наилазимо на констатације које упућују на запостављеност лексикологије у настави матерњег језика (Драгићевић 2010: 97). Рајна Драгићевић (2010: 97) критикује недовољно разрађену наставу лексикологије у школи, као и неразрађену методологију састављања задатака у циљу провере знања, док Веселина Ђуркин (2003: 126) истиче да се лексикологија „нашла у сени сувопарног школског граматикализовања“.

У нашој лингвистичкој литератури лексикологија је подробно и систематски обрађена, о чему говори и чињеница да су се њоме бавили неки од највећих језичких стручњака (Ранко Бугарски, Даринка Гортан Премк, Данко Шишка, Гордана Штасни, Стана Ристић, Живојин Станојчић и Љубомир Поповић). Сматрајући да још увек има простора за истраживања и доношења нових закључака и препорука, заронили смо у овај део науке о језику.

Мишљења смо да је са методичког аспекта област лексикологије недовољно истражена, те смо одлучили да се посветимо овој научној дисциплини и њеном статусу у наставним плановима и програмима и школским уџбеницима.

## 2. ЛЕКСИКОЛОГИЈА У НАСТАВНИМ ПЛАНОВИМА И ПРОГРАМИМА

Српски језик заузима значајно место у укупној школској настави и њеном планирању. Павле Илић (2003: 17) истиче да, осим што је то посебан предмет, уједно је и средство којим се изводи настава свих других предмета. Сва знања, умења и навике стечене при изучавању овог предмета и сви васпитно-образовни ефекти утичу на квалитет наставе осталих предмета.

Настава теоријских предмета, како он налази, почива на језичкој комуникацији, у којој може да учествује ученик који је оспособљен да правилно говори, чита, пише, схвата, тумачи и систематично излаже своје мисли. На посебност матерњег језика и његовог изучавања указао је још Александар Белић (1950: 22):

„Настава матерњег језика, његова књижевног израза, владање књижевним језиком и разумевање његових особина мора бити основица сваке истинске народне просвете. [...] То не значи, како се обично узима, савлађивање граматике матерњег језика, већ познавање књижевног језика по стварним особинама његовим. Као најважнији делови те обуке били би: савлађивање речника књижевног језика, упознавање његових изражајних могућности и познавање суштине самог језика, нарочито његове синтаксе и стилистике.“

Љиљана Петровачки (2008: 237) сматра да је стање у основним школама, када је реч о настави матерњег језика, неупоредиво боље од оног у средњим. У основним школама наставним планом је предвиђено више часова за изучавање и увежбавање језичке грађе. Има и доста часова културе изражавања. Иако је, према њеном мишљењу, фонд за учење матерњег језика мањи него у земљама у окружењу, нема већих примедба на предвиђен број наставних часова за језичко подручје, нити на програмске садржаје, али има доста замерки на начин како се језички садржај са ученицима изучава. У средњим школама, међутим, настава српског језика, културе изражавања и граматике је дефицитарна и занемарена.

Према наставном плану и програму за гимназије и средње школе, у зависности од разреда и садржаја, годишњи фонд часова наставе овог предмета распоређен је тако да је за подручје књижевност предвиђено око 60 одсто, а за друга два, језик и културу изражавања, око 40 одсто часова.<sup>1</sup>

О важности наставе језика и културе изражавања у оквиру наставе српског језика и књижевности, говори и чињеница да се садржаји из ове области појављују у свим сегментима образовања.

*Просвејтним њасником* за први разред гимназије предвиђена су 32 часа језика, за други и четврти по 30, за трећи 34. У оквиру наставе језика обрађују се садржаји из фонетике, фонологије, морфологије, синтаксе, лексикологије, ортографије и ортоеџије. Као обимна научна дисциплина, лексикологија се мора савладавати поступно, кроз основношколско и средњошколско образовање, идући од једноставнијих према сложенијим и апстрактнијим садржајима.

1 Многи методичари, међу којима су и највећа имена српске методике, Павле Илић и Милија Николић, заговарају мишљење да је настава језика неодојива од наставе књижевности. Исто мисли и Александар Белић (1950: 22): „То двоје (књижевност и језик) чине целину и заједно треба да образују основицу оног образовања које треба да да средња школа.“

Треба истаћи и циљеве наставе лексикологије, који се подударaju са општим циљем наставе српског језика, а то је: оспособљавање ученика за успешно коришћење стандардним језиком у улози казивача, слушаоца, саговорника и читаоца; развијање смисла и способности за правилно, течно, економично и уверљиво усмено и писмено изражавање, богаћење речника, језичког и стилског израза. Важан функционални задатак наставе језика, па тако и наставе лексикологије, јесте *развијање језичког осећаја код ученика – ученик разуме значење појединих речи, препознаје њихове облике и правилно их употребљава*. Савремена, функционална настава лексикологије не прихвата формализам и учење језичких чињеница, правила и дефиниција. Она од наставника захтева добро познавање лингвистичке теорије, добру обавештеност, поштовање методичких принципа и непрекидно осмишљавање нових стваралачких поступака.

Колико је лексикологија обимна и значајна грана науке о језику, говори и то да се садржаји из лексикологије појављују у свим фазама образовања. Ученици се са наставним садржајима из области лексикологије срећу још у разредној настави. Наставним планом предвиђене су следеће лексичке вежбе:

– први разред: грађење речи; синоними; антоними; речи са умањеним и увећаним значењем и сл;

– други разред: основно и пренесено/фигуративно значење речи; грађење речи – формирање породица речи; синоними и хомоними; неких жевне речи и њихова замена језичким стандардом и др;

– трећи разред: основно и пренесено/фигуративно значење речи; грађење речи – формирање породица речи; изналажење синонима и антонима, уочавање семантичке функције акцента; неких жевне речи и њихова замена језичким стандардом;

– четврти разред: грађење речи – формирање породица речи; изналажење синонима и антонима, уочавање семантичке функције акцента; неких жевне речи и туђице – њихова замена језичким стандардом; основно и пренесено значење речи.

У складу са принципом поступности и примерености, ученици ће само бити усмеравани на препознавање речи са наведеним значењима. Наставник разредне наставе, као медијатор у савременом контексту образовања, треба да упуту ученике у лексичко богатство српског језика и то тако што ће што иновативније, сликовитије и једноставније представити прегршт различитих значења које нуде лексеме у српском језику. Уз то, погодно тло за усвајање нових знања о значењима можемо наћи у свакодневном животу и искуству ученика. Наставним планом за први разред неговање језичке културе је планирано кроз игроне активности. Препоручује се да се врсте игара бирају према интересовањима ученика или у контексту наставног садржаја (разговорне игре: разговор са непослушном лутком, разговор са књижевним ликом; ситуационе игре: разговор у продавници, разговор код лекара). Такође, могу се користити

и преметаљке, ребуси, палиндроми, уланчавање, допуњалке, једноставне укрштене речи. У Наставном плану за други, трећи и четврти разред истакнуто је да се свака вежба планира и остварује у оном наставном контексту у коме се јавља потреба за функционалним усвајањем дате језичке појаве или утврђивања, обнављања или систематизовања знања и примене тих знања у конкретной језичкој ситуацији. Ове вежбе се, дакле, не реализују на посебним наставним часовима, већ се планирају у склопу основних облика језичког изражавања или одговарајућих програмских садржаја осталих предметних подручја.

Стицање знања из лексикологије наставља се у другом циклусу основног образовања и васпитања. Међутим, усвајање новог градива из области лексикологије предвиђено је само у осмом разреду, и то кроз обраду следећих наставних јединица: једнозначне и вишезначне речи; хомонимија; приказивање полисемије и хомонимије у великим једнојезичним речницима; метафора и метонимија као начини да реч стекне нова значења (крило (птице) → крило зграде – метафора; моја школа је близу → цела школа иде на излет – метонимија).

За осми разред предвиђене су и следеће лексичке вежбе: прикладна употреба апстрактних речи и речи из интелектуалног речника ради прецизног и ефикасног изражавања током расправе; употреба сликовитих речи ради ефектног изражавања у репортажи; коришћење речника српског језика; коришћење индексом, појмовником и библиографијом.

Наставним програмом за пети, шести и седми разред основне школе прописане су само погодне лексичке вежбе у функцији богаћења ученичког речника, и то:

- пети разред:<sup>2</sup> богаћење речника – синоними и антоними; некњижевне речи и туђице – њихова замена језичким стандардом;<sup>3</sup>

- шести разред: разликовање облика по дужини изговора; семантичка функција узлазне интонације; именовање осећања и људских особина; један предмет – мноштво особина; значења речи приближних облика; некњижевне речи и туђице – њихова замена језичким стандардом;

- седми разред: исказивање особина предмета (у оквиру описивања), односно исказивање радњи (у оквиру приповедања) одговарајућим придевима и прилозима, односно глаголима; коришћење стилски неутралних и експресивних речи; коришћење речника српског језика.

Овде се ученици не растају са лексикологијом. Током средњошколског образовања, када се спроводи систематско обнављање градива обрађеног

2 Од школске 2018/2019. године настава српског језика и књижевности у петом разреду основне и првом разреду гимназије и средње школе реализује се према новом, реформисаном плану и програму.

3 Програм за пети разред основне школе који је важио до септембра 2018. године садржао је следеће наставне јединице из лексикологије: изналажење синонима и антонима, уочавање семантичке функције акцента; некњижевне речи и туђице – њихова замена језичким стандардом; основно и пренесено значење речи.

у основној школи, истовремено се врши и надградња постојећих знања из свих области науке о језику. Подручје језика обухвата изучавање језика као система, а уграђени су и елементи опште лингвистике и правописа. Програм наставе језика у гимназији конципиран је тако да омогући ученицима стицање знања о језику као друштвеној појави и језику као систему знакова. Циљ је да ученици, поред знања о свом матерњем језику, стекну и општелингвистичка, односно социолингвистичка знања неопходна образованом човеку. Главни део тих садржаја обрађује се у сегменту „Општи појмови о језику“.

У првом разреду гимназије<sup>4</sup> општег смера лексикологија се обрађује у оквиру наставне теме „Језички систем и науке које се њиме баве“. Ученици се овом приликом упознају са појмом лексикологије, лексеме и лексичког фонда. У сличном обиму изучавају се и остали делови језичког система (фонетика, фонологија, морфологија, синтакса). У оквиру „Раслојавања језика“ ученици се такође дотичу лексикологије, будући да ова тема изискује примере у виду разноврсне лексике (дијалектизми, жаргонизми, термини итд). С обзиром на то да ученици стичу општа знања о језичком систему и да ће се појединачним његовим деловима (језичким дисциплинама) бавити током текуће и наредне три године, сматрамо да је сасвим довољно упознати их са основним карактеристикама ових научних дисциплина. Исти програм важи и за први разред гимназије друштвено-језичког и природно-математичког смера, с обзиром на то да је предвиђен подједнак број часова – 148 годишње.

„Књижевни језик“, „Морфологија (у ужем смислу)“ и „Правопис“ су наставне теме из области језика којима се ученици баве у другом разреду гимназије (свих смерова). Градиво из лексикологије се не обрађује.

У трећем разреду гимназије општег смера, након обрађених садржаја из творбе речи, која се свакако надовезује на стечена знања из другог разреда у области морфологије, следе часови посвећени лексикологији са елементима терминологије и фразеологије. Наставним планом предвиђена је обрада следећих наставних јединица: значењски (семантички) и формални односи међу лексемама: синонимија; антонимија; полисемија и хомонимија; метафорична и метонимијска значења; стилска вредност лексема; лексика и функционални стилови; поетска лексика, варијантска лексика, дијалектизми и регионализми; архаизми и историзми; неологизми; жаргонизми; вулгаризми (повезати са употребом речника); речи из страних језика и калкови (дословне преведенице) и однос према њима; речници страних речи; разумевања најважнијих префикса (и префиксоида) и суфикса (и суфиксоида) пореклом из класичних језика; основни појмови о терминологији и терминима; термилошки речници; основни појмови о фразеологији и фразеолошким јединицама; стилска вредност фразеолошких јединица; клишеи и помодни изрази.

4 Нови план и програм није донео измене у оквиру садржаја који се тичу лексикологије.

Чини се да је, укључујући градиво из творбе речи, синтаксе и правописа, 34 часа, колико је предвиђено за обраду наставних јединица из језика, премало. За одељења друштвено-језичког смера предвиђа се час више, али када је реч о садржајима из области лексикологије све предвиђене наставне јединице не подлежу изменама. С обзиром на чињеницу да ученици друштвено-језичког смера имају чак 180 часова српског језика и књижевности годишње, ваљало би обезбедити већи простор језику. У трећем разреду природно-математичког смера гимназије језик се обрађује на свега 25 часова. Уколико предвиђене садржаје упоредимо са општим и друштвено-језичким смером, приметимо да, упркос значајно мањем броју часова, лексикологија без икаквих измена остаје у програму, док су значајно редуковани наставни садржаји из синтаксе: идентификовање морфосинтаксичких речи; пуне речи (именичке, придевске и прилошке и глаголи) и помоћне речи (предлози, везници и речце); синтагма; врсте синтагми (именичке, придевске, прилошке глаголске синтагме); реченице с логичким (семантичким) субјектом; реченице с пасивном конструкцијом; реченице с безличном конструкцијом; граматике и речници српског језика и начин њихове употребе).

Градиво из лексикологије се, додуше у нешто мањем обиму, обрађује и на часовима српског као нематерњег језика. У трећем разреду средње школе обрађују се: основне карактеристике лексике стандардног језика; синоними, хомоними, антоними, а у четвртом лексикологија; једнозначне и вишезначне речи; позајмљивање речи из страних језика и њихова адаптација (суфикси и префикси страног порекла); архаизми; историцизми; дијалектизми; провинцијализми; неологизми; варваризми; професионализми; фразеолошки изрази.

Садржаји програма за трогодишње средње стручне школе редуковани су у односу на оне који су намењени четворогодишњим средњим стручним школама. Градиво из лексикологије обрађује се у првом – лексикологија; лексички фонд (богаћење речника, стручна терминологија) и другом разреду – значењски (семантички) и формални односи међу лексемама (синонимија; антонимија; полисемија и хомонимија; метафорична и метонимијска значења); основни појмови о терминологији и стручним терминима; термилошки речници).

Из изложеног увиђамо да лексикологија није изостављена ни на једном нивоу изучавања српског језика. Од разредне наставе, преко другог циклуса основног образовања и васпитања, до средњошколских дана усвајање градива из области лексикологије, уз обнављање наученог, иде до велике надградње. Ако погледамо начин планирања и распоређивања градива у школским програмима, видимо да се оно увећава према начелима поступности, систематичности и усклађености наставе са узрастом ученика. Градиво је планирано по моделу развојне спирале, која представља стални ток

и пораст знања лексикологије. На тај начин се, према речима Милице Николића (2010: 115), подстиче обједињавање знања стечених у разним временским раздобљима, а и посебно се настоји да се постижу кумулативна знања вишег реда, практична, продуктивна и стваралачка.

### 3. ЛЕКСИКОЛОГИЈА У ОСНОВНОШКОЛСКИМ И СРЕДЊОШКОЛСКИМ УЏБЕНИЦИМА

Начин и квалитет организовања и извођења наставе зависи и од наставних средстава која, заједно са просторијама и опремом за рад, чине материјалну основу наставе. Уџбеници, према подели Павла Илића (2003: 110), јесу наставна средства са улогом непосредног ангажовања ученика, и основне књиге, састављене према наставном плану и програму и дидактичко-методички обликоване како би могле служити у наставне сврхе. Треба истаћи и да су сви методички принципи који важе за наставнике и састављаче наставних планова подједнако важни и за ауторе уџбеника.

У настави српског језика и књижевности користе се уџбеници и приручници (које је одобрио Национални просветни савет Републике Србије) и библиотечко-информацијска и информатичка грађа, значајна за остваривање задатака и садржаја програма овог предмета, односно за систематско оспособљавање ученика за самостално коришћење разних извора сазнања у настави и ван ње.

Закон о уџбеницима на следећи начин дефинише ово наставно средство:

„Уџбеник је основно дидактички обликовано наставно средство, у било ком облику или медију, које се користи у образовно-васпитном раду у школи за стицање знања, вештина, формирање вредносних ставова, подстицање критичког размишљања, унапређења функционалног знања и развој интелектуалних и емоционалних способности ученика и полазника, а чији су садржаји утврђени наставним планом и програмом и који је одобрен у складу са овим законом“

(Службени гласник РС 2009: 1).

За трећи разред основне школе издавачка кућа *Клеј* припремила је уџбенички комплет који се састоји од граматике *О језику*, уџбеника *Машина и Рашина језичка радионица*, где је посебна пажња посвећена одабиру текстова на којима се увежбава градиво из граматике и културе изражавања, и наставних листова под називом *Маша и Раша*. „Именице умањенице и именице увећанице“ је наслов под којим се обрађују деминутивни и аугментативни примери у граматички *О језику*. Лингвометодички предлогак је засићен одговарајућим примерима и пропраћен занимљивим илустрацијама. Реч је о одломку песме Драгана Радуловића – „Слон на сокаку“. Истичемо занимљив, лирски изречен, сараднички императив: „Каж ми, кажи“ Задатак који следи након



обрађене лекције је примерен узрасту: аутори су приложили слике одређених именица (кућа, јагода, облак) од којих ученици треба да начине умањенице и увећанице. „Речи истог облика, а различитог значења“ обрађене су на сличан начин. У функцији лингвометодичког предлошка је песма „Исто је, и јесте и није“ Михаила Радовановића, такође засићена великим бројем синонима. У поглављу „Речи различитог облика, а истог или сличног значења“ изостаје дечија песма, али је ауторка направила специфичан одабир реченица које се римују:

Пера је снажан.  
Миша је јак.  
Пера је ученик.  
Миша је ђак.

Издавачка кућа *Нови Лојос* нуди граматiku *Дар речи* и *Радну свеску*. У поглављу „Обогати свој речник“ граматике *Дар речи* налазимо следеће наслове: „Речи умањеног и увећаног значења“, „Речи истог или сличног значења“, „Речи супротног значења“, „Речи које се исто пишу, а различито значе“, „Основно и пренесено значење речи“. Истичемо систематичност наставних садржаја, као и постојање одељака „Научили смо“ и „Сада знаш“, који су нарочито значајни за систематизовање обрађеног градива. *Радна свеска* прати садржаје из уџбеника, обрађујући их кроз исте наслове.

Уџбеници *Новой Лојоса* су, на основу одабира и начина обраде наставних садржаја, прилагођенији важећем наставном плану за трећи разред од издања издавачке куће *Клей*.

Како се у другом циклусу основног образовања лексикологија обрађује само у осмом разреду, посветили смо се анализи уџбеника намењених осмацима. У граматички *Српски језик 8*, чији је аутор Весна Ломпар, у поглављу „Језичка култура“, а под насловом „Богаћење речника“, уједно су обрађене једнозначне и вишезначне речи, метафора, метонимија, хомонимија, а посебно је обрађена „Прикладна употреба речи и коришћење речника српског језика“. Лекција „Једнозначне и вишезначне речи“ почиње давањем лингвометодичког предлошка у виду одредница из *Речника српског језика*. Поступак је оправдан с обзиром на тему која се обрађује, нарочито ако узмемо у обзир да ће нешто касније посебно бити речи о важности употребе речника. Питања су обликована као нека врста компјутерског квиза, те се поред сваког питања налази илустрација тастера чијим „притиском“ ученици дају одговоре, а затим давањем тачног одговора добијају опсежну дефиницију једнозначних, вишезначних речи и полисемије. Овакав приступ сличан је систему програмирање наставе која је изузетно плодотворна у настави српског језика. Обраду једнозначних и вишезначних речи одлично допуњује прилагођена верзија „Приче о речима“ Милана Шипке. Метафора, која је,

по нашој слободној претпоставци, нешто компликованија за разумевање, у анализираној *Грамајници* је обрађена прављењем добрих корелација са свакодневним животом ученика. Под „Занимљивостима“ је и овде искоришћена једна од „Прича о речима“ Милана Шипке. Ученици нарочито воле ове сегменте уџбеника, а аутори су врло вешто искористили то уносећи, као занимљивости, низ нових примера метафоре. На сличан начин је обрађена и метонимија. Опет, у неизоставним „Занимљивостима“, овога пута направљена је паралела између Вуковог и нашег доба, упоређивањем значења посебно одабраних лексема. Обрада хомонима почива на добро искоришћеним примерима („За следећи час ликовног потребан нам је црни туш. Велика је врућина. Чим стигнем кући одмах идем под туш.“). Ауторка често користи сарадничке императиве, упућујући ученике на *Речник српској језика* и истичући начин обележавања хомонима у *Речнику*. Прича о хомонимима касније се усложњава успостављањем дистинкције са вишезначним речима. Ауторка поставља питања проблемског типа и тиме поспешује свесну активност ученика, која је императив у савременој настави српског језика. Пишући о прикладној употреби речи и коришћењу речника, она даје бројне корисне савете ученицима. У центру пажње су *Речник српској језика* Матице српске и *Велики речник сѝраних речи и израза* Ивана Клајна и Милана Шипке. Вежбања су погодна, јер доказују да оно што су током часа сазнали о речницима није „празна прича“. Наш предлог је да је вежбања која се тичу речника можда требало обликовати тако да ученици најпре западају у проблемску ситуацију, а затим у речнику налазе помоћ у решавању постављеног проблема. Наравно, морамо узети у обзир да многи наставници српског језика не поседују ове речнике, те је онда и процес решавања проблема дужи. Али, можда би на крају уџбеника, пре „Регистра појмова“, било добро дати мали речник који би био обликован тако да се у њему налазе одреднице у којима су истовремено и решења вежбања. Ауторка је поступила обрнуто. Наиме, она најпре даје одреднице из речника, а затим реченице са упражњеним, „проблематичним“, местима. Градиво у анализираној *Грамајници* је дидактичко-методички обликовано, исправно тумачено, информисе о језичким појавама и наводи ученике да те појаве запажају, анализирају и долазе до правила. Овај уџбеник нуди примерена, систематична и добро осмишљена вежбања из области. Оно што посебно истичемо јесу илустрације. Граматика је свакако за ученике једно од најтежих подручја наставе матерњег језика. То је, каже Милија Николић (2010: 673), и природно, уколико се има у виду апстрактност градива. Зато је добродошао сваки поступак који ће унети више оригиналности и занимљивости.

Радне свеске су стални пратилац наставног процеса и укључују се у све видове наставних активности. Примењују се на свим типовима часова и у свим временим деоницама, као и за рад код куће. Радна свеска *Српски језик*

8 прати, чак и идентичним насловима, анализирану граматику. Присутна су разноврсна вежбања, нема уопштених питања и задатака, који су ученицима неинтересантни за решавање.

Издавајмо корисне илустрације:



Слика бр. 1: Илустрација из Радне свеске *Српски језик 8*

Ауторка након дате илустрације упућује ученике да у *Речнику* пронађу тачно значење речи изговор коју је употребио наставник. Она, на овај начин, посредно ученицима даје до знања да у одређеним реченичним контекстима једна иста реч може имати различита значења, или, чак, може довести до потпуног бесмисла. Вежбања су лепо осмишљена, радни налози су јасни и сажети. Има и питања која су прожета хумором, као што су следећа:

- У следећој шали подвуци реч на чијој се вишезначности заснива хумор:  
 Зашто је Америци хладно? Зато што је Колумбо открио, а нико је није покрио.  
 Да ли је значење те речи настало метафором или метонимијом?  
 У следећем дијалогу подвуци пар хомонима:
- Хоћеш ли мало колача?
  - Дај ми само један гриз, ако није са пшеницом.
  - Не брини, моја мама у овај колач не ставља гриз.

И у радној свесци ауторка на неколико места употребљава одреднице из *Речника српског језика*. Такође, даје и добро осмишљене реченице са низом хомонима. Састављајући задатке за поглавље „Прикладна употреба речи и коришћење речника српског језика“, труди се да на непосредан начин инкорпорира речи које до тада, можда, нису биле део ученичког речника (децидирани, индиферентан, елоквенција, рационално, пејоративан, виспирен, баналан, благодарити). Ауторка прати ученичке преференције и за обликовање питања користи занимљив текст „Ники II“ из *Забавника* (о клонирању једне мачке).

Издавачка кућа *Нови Лојос* за 8. разред основне школе нуди граматику *Српски језик 8* која у поглављу „Значење речи“ обрађује следеће наставне јединице: „Вишезначност (полисемија)“, „Метафора“, „Метонимија“, „Приказивање вишезначности у Речнику српскога језика МС“, „Хомонимија“. Дакле, није изостављена ниједна наставна јединица која је у наставном плану и програму. Општи закључак јесте да су уџбеници издавачке куће *Клеј* методички боље обликовани. Употребљена методичка апаратура подстиче радозналост и јача истраживачки дух ученика.

Настава лексикологије у гимназијама и средњим стручним школама, као и уопште настава језика, јесте првенствено систематизација и надградња знања и вештина стечених у основној школи. Теорија конструктивизма, која представља један од темеља савремене наставе, заснива се управо на конструктисању нових идеја на основу претходно стечених знања и искустава. Још је Пијаже указивао на могућност стицања знања путем реинвенције и реконструкције (Јањић, 2015: 92). Зато је велики задатак дат и ауторима средњошколских уџбеника, који придржавајући се методичких начела и пратећи ученичке преференције треба да понуде квалитетан уџбеник. Они, наиме, методичким обликовањем лингвистичке грађе морају да на неки волшебан начин омогуће систематизацију наученог и обезбеде неопходна нова сазнања као надградњу. У наставку ћемо разматрати колико су у томе успели.

У *Лојосовој Грамајници* за 1. разред средње школе лексикологија је обрађена кроз неколико поглавља: „Шта проучава лексикологија? Лексикологија и сродне науке“, „Лексема“, „Лексички фонд“. С обзиром на то да је наставним планом и програмом предвиђено упознавање са лексикологијом као језичком дисциплином, у обради наставних тема није неопходно продубљивање садржаја из области лексикологије. Издавачка кућа *Клеј* у *Грамајници* градиво из језика распоређује у девет наставних тема. Највећи део уџбеника посвећен је градиву из фонетике, фонологије и акцентологије. Ипак, свесни да на почетку средњошколског образовања лексикологија бива проучавана са аспекта дела науке о језику, довољно је дати основне податке о лексикологији, њеном односу према сродним наукама, лексеми и лексичком фонду.

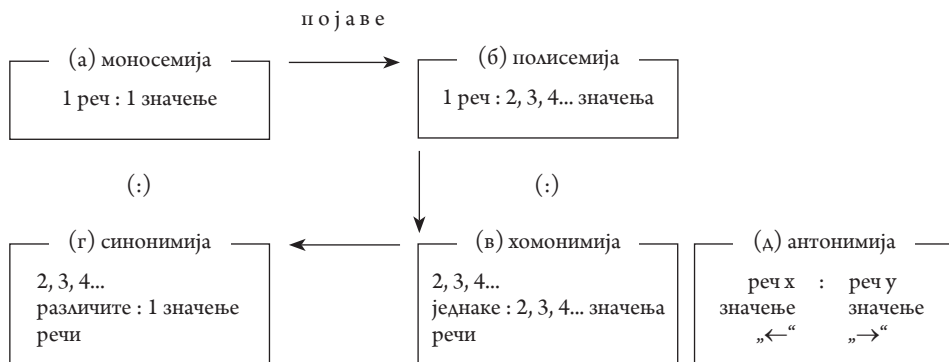
*Грамајника за трећи разред гимназије и средњих стручних школа* издавачке куће *Клеј* обрађује градиво кроз поглавља „Значењски односи међу лексемама“, „Порекло сфера и употребе речи“, „Фразеологизми и фразеологија“ и „Стилска вредост лексема“. Увидом у уџбеник, закључујемо да он сасвим прати наставни план и програм који се у трећем разреду нарочито бави градивом из лексикологије.<sup>5</sup>

*Завод за уџбенике и наставна средства* нема класичан уџбеник за извођење наставе српског језика од 1. до 4. разреда гимназија и средњих

5 За трећи и четврти разред гимназија и средњих стручних школа уџбеници издавачке куће *Нови Лојос* још увек нису одобрени.

стручних школа. Ова издавачка кућа препоручује *Грамаџику срџској језика за џмназије и средње школе* Живојина Станојчића и Љубомира Поповића. *Грамаџика* је лексикологији посветила посебно поглавље, које је подељено на три потпоглавља: „Појединачно (индивидуално) значење речи“, „Састав лексике и сфере употребе речи књижевног језика“ и „Фразеологизми“. Пре самих издвојених поглавља дефинисане су лексикологија и лексика, а посебно су наглашене основне карактеристике речи.

У делу „Појединачно (индивидуално) значење речи“ аутори се усредсређују на пунозначне и непупнозначне речи, ализирајући их лексиколошки кроз исказ Ива Андрића. Затим се фокус усмерава на мотивисане и немотивисане речи, оне се дефинишу и поткрепљују бројним примерима. Поред моносемије, детаљно се обрађују и остале лексичке појаве: полисемија, хомонимија (хомографи и хомоформи), синонимија, антонимија, метафора, метонимија. Такође, добро су илустроване релације међу лексичким појавама.



Слика бр. 2: Илустрација релација међу лексичким појавама у *Грамаџици срџској језика за џмназије и средње школе*

Уколико се осврнемо на цело поглавље о лексикологији, уочљиво је да овом уџбенику мањкају вежбања (задаци). Иако је ова научна дисциплина детаљно обрађена, аутори су за ученике предвидели само три задатка. Радни налози у оквиру тих задатака се углавном односе на претрагу *Речника срџскохрвајској књижевној језика* и *Лексикона стџраних речи и израза* Милана Вујаклије. Неке инструкције немају тачно одређене речи које треба истражити, већ се ученицима оставља слободан избор. Само у једном задатку имамо тачно издвојене речи које треба да буду део фразеолошких израза као предмета претраге. Зато препоручујемо већи број задатака са тачно утврђеним радним налозима. Јер, ако ученицима дамо могућност да сами одаберу број речи које ће претраживати у речницима, претпостављамо да ће одређени број њих, тражећи оправдање у нејасно изложеном задатку, пронаћи врло мали број. Осим што задатке можемо прецизирати утврђеним бројем речи,

можемо их додатно конкретизовати и давањем списка за претрагу у речницима. На тај начин непосредно утичемо на издавајње речи за које сматрамо да их ученици и не користе баш често у свакодневној комуникацији. Самим записивањем тих речи ствара се већа могућност да оне постану саставни део ученичког вокабулара. *Грамаџика* Живојина Станојчића и Љубомира Поповића обликована је у складу са узрастом и потребама ученика. Међутим, као што смо већ нагласили, овом уџбенику недостаје методичка апаратура. Област лексикологије заступљена је и у приручнику под називом *Инџерџреџиације из књижевности*, који издаје *Школска шџамџа*. Овај уџбеник није одобрен од стране Министарства просвете, али у својству приручника се врло често користи у наставне сврхе. Иако је реч о штиву које је намењено градиву из књижевности, један део посвећен је и настави језика. Реч је о скраћеном излагању језичких наставних садржаја, које је приредила Јордана Марковић. Ваља додати да овде ученици могу да читају и о жаргонизмима и вулгаризмима, о којима, нажалост, није било речи у *Грамаџици*. Свакако, већи је број вежбања од којих нека захтевају и укључивање неких књижевних дела са циљем да се из њега извоји одређена врста лексике. Тако у песмама Васка Попе ученици истражују неологизме, а у Станковићевој *Кошџани* дијалектизме. Опет, не смемо да не нагласимо неодређеност вежбања које се односи на издавајње неологизама. Требало би дати бар неколико наслова како би ученици тачно знали на која његова остварења треба да се усредсреде. Наравно, далеко од тога да ће читање чак и целих збирки Попиних песама бити нама науштрб. Напротив – свесни да ће поједини ученици, који радо избегавају школске обавезе, наћи оправдање у нејасно формулисаном задатку, дајемо овај предлог. Штавише, било би добро организовати групни рад током кога ће се истраживати различите збирке песама Васка Попе. Групама можемо дати упутство да посебно истраже песме које се не обрађују у школи. Још је боље ако се на часу анализе домаћег задатка прочитају неке од песама. Као погодна вежбања издавајемо она посвећена: жаргонизмима (сакупите све жаргонизме у вези са школом, узбучите их и направите речник); терминима (из уџбеника физике извојите све речи које спадају у термилошку лексику својствену овој науци и покушајте да објасните њихово значење); фразеологизмима (забележите што више фразеологизама и објасните њихово значење); помодним изразима (забележите помодне изразе које свакодневно слушате са радија и телевизије и покушајте да објасните њихово значење).

#### 4. ЗАКЉУЧАК

На основу увида у наставне планове и програме, потврђујемо раније наводе (Драгићевић 2010; Петровачки 2008) о недовољној заступљености часова језика и језичке културе у средњим школама.

Третман лексикологије у наставним плановима и програмима и уџбеницима је задовољавајући – ова језичка дисциплина није изостављена ни на једном нивоу изучавања српског језика. Бојимо се, међутим, да у наставној пракси није тако. Лексиколоџија је, како и Рајна Драгићевић (2010: 97) наводи, често запостављена у односу на остале дисциплине науке о језику.

Како је већ речено, лексичко-семантичка способност је важна детерминанта језичког развоја и способности учења. Богаћење ученичког речника као један од основних циљева наставе српског језика и књижевности је темељ наставе лексикологије, коју никако не смемо запоставити. Сама чињеница да се ова дисциплина прожима са наставом књижевности и језичке културе указује да се на њој може и треба радити и у оквиру обраде књижевних дела (непознате речи), приликом извођења говорних вежби, писања домаћих и писмених задатака.

И поред добре обраде у важећим уџбеницима, наставницима се топло препоручује *Лексиколоџија српског језика* (2007)<sup>6</sup> Рајне Драгићевић, уџбеник, додуше, намењен универзитетској настави, али изузетно драгоцен.

Будући да је лексички ниво најосетљивији у процесу језичке интерференције, важно је створити јаке темеље који се састоје у добром познавању домаће лексике и чешће се бавити проблемима ове врсте. Богаћење речника, међутим, није само задатак наставе матерњег језика, па се допринос очекује и од наставника осталих предмета (нарочито код усвајања термина). Ученички лексикон би у оваквим, идеалним наставним условима, постао права ризница, коју би свеукупна настава континуирано допуњавала новим лексичким благом.

## ИЗВОРИ

- Величковић–Марковић 2006: Станиша Величковић – Јордана Марковић. *Интерференције из књижевности: приручник за ученике гимназија и сиручних школа*. Ниш: Школска штампа.
- Вулић–Савовић–Срдић–Ђећез Иљукић 2010: Слађана Савовић – Светлана Вулић – Јелена Срдић – Драгана Ђећез Иљукић. *Српски језик 8 – грамађика за 8. разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
- Жежељ Ралић 2010: Радмила Жежељ Ралић. *О језику: српски језик за трећи разред основне школе*. Београд: Klett.

6 Милош Ковачевић у приказу „Добар уџбеник лексикологије“ истиче да је ауторка обухватила све за лексикологију битне садржаје, и да је ова књига дело и општелексиколошког и србистичког карактера. Такође, ова књига је оцењена као најбољи уџбеник из ове области написан на српском језику, и један од најкомплетнијих уџбеника лексикологије уопште: „Његова се млада ауторка показала као врло компетентан и врло обавештен лексиколог, упућен у готово све 'тајне' ове такође младе научне дисциплине“ (Ковачевић, 1996: 677)

- Кецман – Милошевић – Ђећез Иљукић 2013: Виолета Кецман – Јадранка Милошевић – Драгана Ђећез Иљукић. *Грамајика српској језика за њрви разред ђимназија и средњих сџручних школа*. Београд: Нови Логос.
- Ломпар 2010: Весна Ломпар. *Српски језик 8: ђрамајика за осми разред основне школе*. Београд: Klett.
- Ломпар 2010: Весна Ломпар. *Српски језик 8: радна свеска за осми разред основне школе*. Београд: Klett.
- Ломпар 2012: Весна Ломпар. *Српски језик 1 – ђрамајика за њрви разред ђимназије и средњих сџручних школа*. Београд: Klett.
- Ломпар–Антић 2015: Весна Ломпар – Александра Антић. *Српски језик 3 – ђрамајика за џрећи разред ђимназије и средњих сџручних школа*. Београд: Klett.
- Срдић 2015: Јелена Срдић. *Дар речи – ђрамајика за џрећи разред основне школе*. Београд: Нови Логос.
- Станојчић–Поповић 1989: Живојин Станојчић – Љубомир Поповић. *Грамајика српској језика за ђимназије и средње школе*. Београд: ЗУНС.
- <<http://www.cerez.org.rs/wp-content/uploads/2016/01/2-Nastavni-program-za-treci-razred-osnovnog-obrazovanja-i-vaspitanja.pdf>>. [17. 8. 2016].
- <<http://www.dmaksimovic.edu.rs/pdf/pravilnici/pravilnik-program-prvi-drugi.pdf>>. [17. 8. 2016].
- <<https://www.zarko.edu.rs/wp-content/uploads/2014/11/PRAVILNIK-O-NASTAVNOM-PROGRAMU-ZA-SETVRTI-RAZRED-OSNOVNOG-OBRAZOVANJA-I-VASPITANJA.pdf>>. [17. 8. 2016].
- <<https://prosvetniiinformator.com/wp-content/uploads/2018/06/Program-nastave-i-u%C4%8Denja-za-peti-razred.pdf>>. [21. 1. 2019].
- <<https://prosvetniiinformator.com/wp-content/uploads/2018/06/Program-nastave-i-u%C4%8Denja-za-prvi-razred-Gimnazije.pdf>>. [21. 1. 2019].

#### ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1950: Александар Белић. „Српски језик и књижевност у школи“, *Наш језик*, II књ. Св. 1–2. 3. 4.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић. *Лексиколојија српској језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић. „Провера знања из лексикологије: где греше ученици, а где наставници“. *Књижевност и језик*, год. 3, бр. 4/5 (1956). Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије; Друштво за српски језик и књижевност Црне Горе, 97–109.
- Илић 2003: Павле Илић. *Српски језик и књижевност у наставној теорији и џракси*. Нови Сад: Змај.
- Јањић 2015: Марина Јањић. *Методичке рефлексии о савременим аспектиима наставе фонетике и фонолојии српској језика*. Ниш: Филозофски факултет.
- Ковачевић 1996: Милош Ковачевић. „Добар уџбеник лексикологије“. *Српски језик: сџудије српске и словенске*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 671–679.
- Николић 2010: Милица Николић. *Методика наставе српској језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике.
- Петровачки 2008: Љиљана Петровачки. *Методичка испраживања у настави српској језика и књижевности*. Нови Сад: Филозофски факултет, 235–243.



Службени џласник РС бр. 72/2009. Београд: Службени гласник.

Службени џласник РС, бр. 11/2013. Београд: Службени гласник.

Службени џласник РС бр. 10/2017. Београд: Службени гласник.

Ђуркин 2003: Веселина Ђуркин. „Улога лексичких вежби у богађењу речника ученика у нижим разредима основне школе“. *Норма: образовање учииеља јуче, данас, суйра*. Сомбор: Педагошка академија „Жарко Зрењанин“, 125–141.

Чолић 2013: Гордана Чолић. „Динамика развоја лексикона код деце млађеџ школског узраста“. *Специјална едукација и рехабилитација*. Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију. Београд: Издавачки центар – CIDD, 441–453.

Milica M. MIHAJLOVIĆ

LEXICOLOGY IN CURRICULA AND SCHOOL TEXTBOOKS

SUMMARY

The paper gives an overview of lexicology from the methodical aspect, reviews its status and provides a critical overview of the representation and processing of these contents in curricula, primary and secondary school textbooks. By the way, they emphasize the objectives and tasks of processing the teaching content in lexicology. To deal with this language discipline, the great influence of this language discipline on the richness of the student dictionary is responsible.

*Key words:* lexicology, curriculum, Serbian language and literature, textbooks.